

De interactieve waarde van sprekerssignalen

Johan Mönnink

1. Inleiding

Taalonderzoek is bij uitstek pragmatisch te noemen, zodra het de interactieve kanten van de taal analyseert. *Interactie in gespreksvoeringen* roept primair de gedachte op van het systeem van beurtwisselingen. We weten dat een aantal taalelementen pas goed onderzocht kunnen worden als ze als interactief bestudeerd worden, dus als ze worden verklaard als functionerend in het beurtensysteem. Hetzelfde geldt binnen de beurt; daar is een vergelijkbaar proces van interactie gaande. Want sprekers verdelen hun beurten in syntactische eenheden (vaak de klassieke zinnen) – soms niet zonder invloed van de gespreksgenoot – en markeren die eenheden interactief met minimale tekens, geheten sprekers- en hoorderssignalen.

Er is in de *taalpsychologie* van de laatste decennia betrekkelijk veel onderzoek verricht naar bepaalde onderbrekingen en begrenzingen in de taalstroom, althans vooral naar gevulde en ongevulde pauzes, want zogenaamde valse starts zijn amper onderzocht. Gewoonlijk worden deze verschijnselen door taalpsychologen beschouwd als defecten, als uitingen van processen die de 'ideal delivery' stagneren en verstoren. Ze worden aangeduid als 'disfluencies' en 'speech errors'. Ze worden besproken als symptomen die op onzekerheid wijzen ten aanzien van de planning en organisatie van spraakinhouden. Die onzekerheid wordt opgevat als cognitief van aard, soms als affectief-emotioneel.

In de *linguïstiek* wordt deze zienswijze eveneens aangetroffen. In de bestudering van de linguïstische competentie binnen het heersende abstraherende syntactische model is het taalgebruik buiten het blikveld komen te liggen. Chomsky noemde het actuele taalgebruik 'gedegeneerd vanwege de talrijke erin optredende valse starts, regelafwijkingen, tussentijdse planwijzigingen' (1965: 4, ook 58). Het zijn juist deze zogeheten gebrekkigheden, welke de blik op de taalcompetentie zouden vertroebelen, die geleid hebben tot het bekende onderscheid tussen competence en performance. Het gevolg is dat pragmatische procedures en de hierbinnen zo belangrijke signaalwoorden, zoals *nou, dus, eh*, buiten het onderzoeksterrein van een belangrijk aantal linguïsten zijn geplaatst.

In de pragmatilinguïstiek echter neemt de interesse voor de regelmatigheden van de *gesproken* spontane taal (versus de geschreven taal) toe. Kenmerkend hiervoor is dat planning en feedback-processen, zoals het verloop van correctie-

Van Lint

4. In Van Lint 1984(9) heb ik een daarop gebaseerd algemeen werkplan voor tweegesprekken geschetst. De ruimtenormen voor dit artikel lieten overname niet toe.
5. Ongeveer 10, merendeels anonieme, informanten (politie, ex-gedetineerden en anderen), alleen mondeling. Bandopnames of aantekeningen waren niet toegestaan.
6. Zie noot 3.

Literatuur

- Blaauw, J.A.
1971 '99 tips voor het verhoor'. *Algemeen Politieblad*, 287-295.
- Cardol, C. et al.
1983 *Richtlijnen voor het opmaken van processen-verbaal ter zake van misdrijf*. IJmuiden.
- Fumaroli, M.
1980 *L'age de l'eloquence; rhétorique et "res literaria" de la Renaissance au seuil de l'époque classique*. Paris.
- Grice, H.P.
1975 'Logic and conversation'. In: P. Cole en J.L. Morgan (eds), *Syntax and semantics 3: speech acts*. New York.
- Inbau, F.E. en J.E. Reid
1962 *Criminal interrogation and confessions*. Baltimore.
- Knaapp, I.M.L.
1978 *Social intercourse. From greeting to goodbye*. Boston.
- Lint, P. van
1980 *Vormen van taalverkeer*. Groningen.
- Lint, P. van
1981 *Iedereen kijkt mee, hopen we*. Groningen.
- Lint, P. van
1984 *Gesproken vormen van taalverkeer*. (Reader Mondelinge Communicatie) Groningen (interne publicatie).
- Meinert, F.
1956 *Vernemungstechnik*. Lübeck (Verlag für polizeiliches Sachschritftum).
- Rendall, S.
1977 'Dialogue, philosophy, and rhetoric: the example of Plato's Gorgias'. *Philosophy and Rhetoric 10*, (Summer), 165-179.
- Rood verzetfront
1983 (?) *Verhoormethoden*. Groningen.
- Stapel, F. en H. Koning
1978 *Leerboek voor de politie (deel 4)*. Lochem.
- Stewart, C.J.
1973 'Historical survey: rhetorical criticism in twentieth century America'. In: G.P. Mohrman: *Explorations in Rhetorical Criticism*. Pennsylvania, 1-31.
- Wagner, R.
1978 *Sprechplanung: Empirie, Theorie und Didaktik der Sprecherstrategien*. Frankfurt a.M.

ties, tot uitdrukking worden gebracht en zelfs openlijk veelal worden gevebaliseerd. De bewakingsstrategieën leiden er regelmatig toe dat de gespreksgenoot om feedback wordt gevraagd. Taalhandelen in gespreksvoeringen is kortom interactief, ook dan wanneer één deelnemer (bijvoorbeeld als verteller) geruime spreektijd in beslag neemt.

Het kader voor dit onderzoek naar segmenterende partikels (en procedures) is voor een deel te vinden in het werk van de *ethnomethodologen*, die de sequentiële organisatie van conversaties analyseren, en voor een deel in de *taalhandelingstheorie* die tevens een interactietheorie is. Wil de *taalbeheersingsstudie* van interactie in de conversatie tot normen en regels komen, bijvoorbeeld ten aanzien van het gebruik van bepaalde procedures bij aarzeling en van wat men vaak ten onrechte 'stoplappen' noemt, dan zullen dat niet de idealen van de conversatie-analytici mogen zijn en nog minder van degenen die zich op schrijftadities en logica baseren, maar alleen die normen die voortkomen uit het gebruik. Normen vloeien voort uit de taalcompetentie van de zogenoemde spraakmakende gemeente, niet uit de individuele intuïties ter zake van een analyticus. Alvorens normen te kunnen formuleren moet er nog heel veel in het gebruik van gesproken taal onderzocht worden, speciaal op het metacommunicatieve vlak. De vraag die hier besproken wordt, luidt: zijn er op het niveau van de spraakorganisatie minimale schema's van wederzijdse oriëntatie en hoe zien die eruit wat het aandeel van de spreker betreft.

2. Correlaties

In het volgende worden bepaalde taalmiddelen beschouwd die taalgebruikers als signalen ('vlaggen') aanwenden; zij moeten dus worden onderscheiden van ruis die deze middelen uiteraard ook wel kunnen veroorzaken, zoals bij zwakke taalcompetentie. Als gespreksstrategie dienen ze om de strekking en inhoud van hun taalhandelingen te optimaliseren. Het is ook ten behoeve van de hoorder dat er 'gevlagd' wordt: het gaat om een optimaal begrip van de boodschap of om overeenstemming over bepaalde vooronderstellingen. Met deze signalen wordt een stap gezet buiten het terrein van de boodschap en een 'propositionele instelling' (Wunderlich 1976) gevraagd, waarin begrippen wezenlijk is.

Het ideaal waarop gewoonlijk aangestuurd wordt en waaraan sprekerssignalen bijdragen is dat hoorders de boodschap niet alleen begrijpen, maar ook accepteren. Met dit laatste is het niveau van de perlocutie bereikt. De handelings theoretisch belangrijke grens tussen voltooiingspunt van illocutie en aansluitende perlocutie kan voor de onderzoeker (alsook voor de gespreksdeelnemer zelf) vaag zijn. Minimale vormen als het vragende *hè* en het antwoordende *ja* laten zich niet altijd duidelijk analyseren. Duiden ze op begrip of op meer, op instemming, verbazing, overtuiging? Een belangrijke verklaring voor deze nogal eens onzekere interpretatie wordt gevonden in het

feit dat gesprekspartners in dialogen redenen hebben, waaronder beleefdheid, om hun opties open te houden. Deze vaagheid blijkt in veel gevallen flexibiliteit te zijn. Men moet de minimale signalen de pregnante vormen van interactie noemen, en van de daarin uitgedrukte dynamiek en flexibiliteit. Gesprekshandelingen zijn transacties waarvan het verloop gewoonlijk stapsgewijs is en waarbij over tussentussen stappen overeenstemming tot stand gebracht wordt, zij het wel dat een werkbare consensus volstaat. Die volstaat ook bij eventuele herinterpretaties die gespreksvoerders uitvoeren (zie Goffman 1981). Dat de betekenis van een uiting niet eenvoudig door sprekers bepaald wordt, maar het produkt is van gezamenlijk handelen en *onderhandelen* blijkt niet in de laatste plaats uit de minimale signalen van spreker en hoorder.

Deze minimale signalen vormen hecht verbonden vraag-antwoord-schema's. Zoals op beurtniveau vragen en antwoorden paarsgewijs sterk verbonden zijn, zo zijn er binnen de beurt *correspondenties* van minimale elementen van vergewissing inzake overeenstemming over wat gezegd en bedoeld is. Behalve typische interactieprocedures zijn deze metatagale correspondenties tevens *segmentering*procedures, en wel door hun functie en plaats (de grens van eenheden van beurtopbouw). Zoals een eerste uiting een tweede kan oproepen en aldus een sequentieel paar (Schegloff 1972) kan vormen, zo roept het sprekerssignaal het hoordersignaal op en tevens wordt het signaal van de hoorder op dat van de spreker betrokken. De minimale commentarierende toevoegingen aan de boodschap zijn dus op elkaar betrokken. En zo dragen deze interactieve middelen aan de geslaagdheid van de communicatie bij. De interpersonale functie van deze correlerende middelen is te onderscheiden van de informatieve functie. Deze laatste is gering: de correlerende toevoegingen dragen weinig bij aan de propositionele betekenis van de uiting.

Is de minimale responsie afwezig, dan wordt dat opgemerkt. Op grond van de conditionele relevantie wordt het antwoord gemist (vgl. Schegloff 1972). Dat een spreker de absentie van het antwoord opmerkt, manifesteert zich in een nadrukkelijke stilte die een spreker in acht neemt of in een toevoeging van een vraagpartikel. In voorbeeld (1) zien we een conglomeraat van vraagpartikels (*hm?*, *ja?*) en pauzeringen (voorafgegaan door het modale uitnodigende *vind ik* met een pauze ervoor; toch ontbreekt het hoordersignaal, althans het verbale).

(1) (Konsult 4:32)

A: Zullen we maar laten zitten -- vind ik -- hm? ja? --

(2) (Konsult 5:9, 14-15)

A: Ik neem aan dat zij de verantwoordelijkheid ook wel hebben
B:

A: hè? Of niet?

B: Ja.

3. Sterke en zwakke sturing

Er zijn verschillende klassen van sprekerssignalen waarmee de sturing van de hoorder wordt verricht. Ik onderscheid *sterke stuurders*, onderverdeeld in twee subklassen, en *zwakke stuurders*, onderverdeeld in vier subklassen.

De sterkste groep onder de sterke stuurders kunnen *tendentiesignalen* genoemd worden. En wel omdat hiermee de voortzetting van de boodschap door de spreker wordt beïnvloed en tevens de richting van de voortgang wordt aangeduid. Op basis van een zekere evidentie heeft de spreker het antwoord al voorgesorteed. Bij uitsteking is deze functie aanwijsbaar in de afsluiter van de retorische vraag, die haar kracht ontleent aan de evidentie van een gedeelte weten. *Hè!* in een tendentievraag als "Ieder huisje heeft zijn kruisje, hè!" brengt dit tot uitdrukking.

Andere sterke partikels hebben deze tendentie niet, maar drukken wel eveneens een *invitatie* uit tot coöperatie (ze leiden tot een 'invited inference', aldus Geis & Zwicky 1971). Deze stuurders, die sterk de aandacht van de hoorder vragen, treden - globaal gesproken - aan het *begin* (en soms in het midden) van uitingen op (*kijk, nou, wel, zeg*). Dit in tegenstelling tot de vorige categorie die in eindpositie optreedt, zoals *hoor!, niet waar?, ja (toch)?, weet je? (Weet je kent ook andere posities; hè?, en ja? - en misschien nog andere tendentiesignalen - nemen incidenteel een binnenpositie in.*

Dan de sprekerssignalen die zwakker en subtieler sturing bewerkstelligen, bijvoorbeeld *dus*, (het zwakke) *nou* of *weet je*. Ze zijn meestal op syntactische grenzen te vinden, vooral als zinsopeningen. De begeleidende aarzelingsverschijnselen, bovenal de gevulde pauzes als *eh*, zijn het criterium dat men met zwakke stuurders te maken heeft. De zwakke stuurders zijn onder te verdelen in:

- verbindingssignalen* (zoals *dus, maar, en*)
- commentariserende plannings- en correctiesignalen* (*ja, nou, wel, oké, ik bedoel, weet je* en (waarschijnlijk) *eh*)
- uistelsignalen* (een pauze, een redundante herhaling, een klankrekkung, een afbreking)
- begrenzungssignalen* (een syntactische grens, een syntactische pauze, een afsluitende intonatie).

Omdat het hier gaat om interactiesignalen die segmenteren, blijven hier andere 'stuurders' buiten beschouwing, te weten superlatieven en modale partikels (de illocutie nuancerende woordjes als *toch, wel, even*).

Bovengenoemde onderscheidingen zijn niet geheel disjunctief. Zo is er een overlapping tussen syntactische pauzes en reparatie-pauzes. De laatste kunnen ook grenssignalen zijn en syntactische pauzes zullen altijd in termen van plannings- of interactieproblemen verklaard moeten worden. Vervolgens: zwakke commentariserende signalen verschillen alleen door hun lexicaal vorm van de uistelsignalen. Ook pauzes enzovoort kunnen gelijkwaardige strategieën zijn om de problematische aard, cognitief en interactief, van wat volgt aan te duiden. Wel zeggen lexemen per definitie - ook bij gereduceerde

betekenis - iets meer en sommige lexemen - bijvoorbeeld *ik bedoel, ja* - hebben waarschijnlijk, vanwege de semantische waarde, een hogere status in het taalverkeer. Opgemerkt moet worden dat de sturende kracht van één en hetzelfde signaal niet altijd gelijk is. Niet elk *niet waar?*, *weet je* of *nou* getuigt van een even grote zekerheid; ze kunnen stelligheid aanduiden of aarzeling, sterke of zwakke stuurders zijn.

Dat hier sturing van de hoorder benadrukt wordt, wil niet zeggen dat sturing niet gelijktijdig, soms overheersend, niet-interactief kan zijn, dus op problemen betrekking heeft die de spreker ondervindt bij het organiseren van de boodschap. Maar in deze bespreking staat de focussing op de hoorder centraal. Die functie is zo opvallend dat hij de aandacht van de taalbeschouwer verdient. Te meer daar hij daadwerkelijke effecten heeft, in de vorm van minimale responsies, die bovendien onderscheiden gekwalificeerd zijn (bijvoorbeeld als attentie, overeenstemming, divergentie, relevante afwezigheid). Het is trouwens al a priori aannemelijk, zonder dat er op reacties gelet is, dat bepaalde acties van de spreker bedoeld zijn om reacties op te roepen. Daarop wijst, naast de vraagintonatie, de betekenis van woorden of constructies als *hè?, niet waar?*, daarop wijst ook het imperatief karakter van *kijk, hoor, weet je*. Bij de imperatieven is het appél op de hoorder vooral gelegen in het onderliggend subject, te weten de tweede persoon, dat in *weet je (wel)* aan de oppervlakte treedt.

Het zal met de relatieve onzekerheid bij de gebruikers samenhangen, dat lexicaal zwakke stuurders, zoals *weet je, ja, nou, dus*, dat typische aspect van *verzachting* vertonen. Een directe verwantschap met pauzering voor planning lijkt niet vergezocht. Op dit punt zegt de niet-adequate term *pauzevuller* wel iets. Immers, zoals het uitsel dat is verkregen door gevulde (*eh*) en ongevulde pauzeringen een voorbereiding voor cognitieve en interactieve doeleinden betekent, zo kunnen constructies en woorden als *weet je* hetzelfde uitdrukken. Uitsel en voorbereiding behelzen modale aspecten als omzichtigheid en ontoereikendheid.

De voorgestelde indeling verloopt volgens een schaal van afnemende interactieve waarde. De sterkste signalen zijn de tendentiesignalen, de zwakste de syntactische grenzen en pauzeringen. De tendentiesignalen sturen de hoorder het evidentist, omdat ze zijn reactie beïnvloeden door de hoge mate van zekerheid die ze aanduiden. Ze drukken de preferentie van een bepaald antwoord uit en sluiten een tegendraads antwoord praktisch uit. Aan de andere kant van de schaal staan de pauzeringen. Hierop wordt in het volgende nader ingegaan.

4. Pauzeringssignalen

Het blijkt dat ook paralinguïstische verschijnselen als pauzeringen in een interactieve wisselwerking met minimale hoordersreacties staan. Waar plannings- of interactieproblemen in het geding zijn, zijn pauzeringen stimuli tot

aandacht van de ontvanger. Waar de pauzeringen een beëindigende functie hebben, dus op illocutionaire voltooiingspunten, vragen ze om meer dan aandacht, namelijk om begrip en overeenstemming. Dat ook deze groep van zwakke stuurders die appelerende functie vertoont, valt af te leiden uit wat blijktbaar opgeroepen wordt, uit de telkens optredende aansluitende hoordersignalen.¹ Deze correlaties dienen het belang van beide partijen: het is een behoefte van de spreker te weten dat hij de boodschap met succes heeft overgebracht, zoals het de behoefte van de ontvanger is kenbaar te maken dat hij de boodschap goed begrepen heeft. Ook pauzering kan blijktbaar hierbij de spreker ten dienste staan. Goffman (1981) merkt hierbij op dat deze wederzijdse behoefte de fundamentele grondslag vormt voor het bestaan van sequentiële paren, van tweeledige uitwisselingen.

De meeste pauzeringen worden als strategieën door de gespreksdeelnemers ingezet, en wel ter aanduiding van problemen met codering en decoding en tevens met moeilijkheden op het niveau van interactie, dus van intenties, receptie en effecten. Op dit laatste niveau moet gedacht worden aan beleefdheid en 'face-saving', en specifiek aan de hachelijkheid van niet-geprefererde tweede leden van sequentiële paren (vgl. o.a. Pomerantz 1975). Deze met minimale middelen uitgevoerde strategieën zijn afleidbaar uit de conversatiepostulaten zoals Grice (1975) die formuleerde. Het is bekend dat het door hem geformuleerde samenwerkingsbeginsel voorschrijft dat een uiting wordt afgestemd op de onderlinge rationele verwachtingen omtrent deelneming. Uit dit principe vloeit onder meer de stelregel van relevantie voort, alsook die van de *doorzichtigheid* (behorend tot het maximale betreffende de 'modus'). 'Wees doorzichtig' betekent dat naast de formulering ook de indeling van de boodschap helder moet zijn. En metacommunicatieve signalen hebben die functie van geleiding; ze worden immers ingezet op de geëigende plaatsen, en dat zijn hoofdzakelijk grensplaatsen. Alle sterke en zwakke stuurders, inclusief pauzeringen bij reparatie (waaronder planning) en afbrekingen, dienen de regel van de doorzichtigheid.² De geleiding is alleen maar schijnbaar in strijd met een andere toepassing van de helderheidsregel 'breek af, onderbreek, corrigeer waar nodig' (een toepassing die overigens door Grice niet beschreven is). Want ook pauzeringen en afbrekingen vertonen de sterke tendentie de constituentenstructuur intact te laten. Zo wordt bij afbreking gewoonlijk geretraceerd. En in het geval er wel gepauzeerd wordt binnen een constituent, dan is de regel van de constituenten-intactheid ondergeschikt gemaakt aan een pragmatische stelregel, die luidt: 'tracht bij problemen aan het woord te blijven en start alvorens het probleem te signaleren alvast de volgende constituent'.³ Zo kan een pauze na het voegwoord optreden dat de (bij)zin open; wat in dit geval betekent dat de pauze nog steeds op de grens valt.

5. Afwezigheid van correlaties?

Goodwin (1981) maakt de opmerking dat, al bestaat op kritische plaatsen in de gespreksvoering de verwachting dat oogcontact tot stand komt, dit toch niet bij alle 'breuken' opgeroepen wordt. Ook verbale reacties blijken na breuken - aangeduid door een pauzering, een geëigend lexeme, een procedure als een herhaling - achterwege te kunnen blijven. Dit is mogelijk, ondanks de vraag ernaar. Daarover een aantal opmerkingen. Ten eerste komt het voor dat een ontvanger op plaatsen waar sprekerssignalen geproduceerd worden, uitgebreider reageert dan met een verwacht hoordersignaal. Het uitgebreide antwoord impliceert dan evident de oriëntatie van de ontvanger. Ten tweede is er een alternatieve reactiemogelijkheid, de *niet-verbale*. Dit is een belangrijk fenomeen dat in deze analyse buiten beschouwing blijft.

Er blijkt, ten derde, een bepaalde *extra-efficiency* bij de inzet van deze toch al economische middelen. Zelfs ten aanzien hiervan is de *stelregel van kwantiteit* van kracht. Een gegeven hoordersignaal blijft binnen een zekere termijn geldig. Duncan (1973: 36) zegt dat responsie in het back-channel niet verplicht is na elk teken binnen de beurt, na syntactische voltooiing (het enige talige teken dat hij voor deze plaatsen noemt). En sprekers gaan er in voorkomende gevallen kennelijk voor een zeer beperkte tijd van uit dat de andere partij toereikend deelneemt, zolang hij althans niet het tegenovergestelde kenbaar heeft gemaakt. De 'geldigheidsmodus' (Franck 1979: 43) vloeit voort uit het coöperatiebeginsel dat gebaseerd is op rationaliteit die gespreksdeelnemers bij elkaar veronderstellen. De subjectiviteit van de problemen kan - ten vierde - zo oplopen dat de intersubjectiviteit zich slechts beperkt manifesteert. Dat wil zeggen dat een reactie niet nagestreefd wordt en dan ook soms niet door de ander gegeven wordt; wel wordt het probleem ten overstaan van de luisteraar opgelost met inachtneming van diens perspectief.

Indien hoordersignalen blijktbaar niet altijd verplicht zijn, dan rijst de volgende vraag. Kan men inzake deze eenzijdige minimale oriëntatie wel spreken van een geordend paar? Dat kan. Schegloff (1972: 364) definieerde voor zulke paren immers dat de kenmerkende 'conditionele relevantie' inhoudt dat het tweede item te verwachten is en dat bij afwezigheid van het tweede item dit 'officieel afwezig' is. Het feit dat afwezigheid van een tweede deel wordt opgemerkt kan niets anders betekenen dan dat het verplicht is het tweede deel, de minimale responsie, herkenbaar te uiten. Het is dan echter wel opmerkelijk dat in heel veel gevallen beginsignalen, zoals invitatiesignalen, uitstelsignalen en commentariërende signalen, niet door een verbale minimale responsie gevolgd worden. Het is mijn stellige indruk (op basis van vele observaties) dat in zulke gevallen de aandacht op een niet-verbale wijze betoond wordt, door een hoofdknik of door blikcontact. In de ideale situatie legt de gespreksgepartner juist aan het begin van de uiting blikcontact met de spreker (vgl. Goodwin 1981). Hij doet dat in nauwe aansluiting op sturingsignalen van de spreker. Toch volgen op beginstuurders ook verbale reacties die correlatief zijn. Het is een sterke assumptie te stellen dat ook beginstuur-

ders verplicht hoordersignalen, niet-verbale (als hoofdgebaren, blikcontact) en verbale, oproepen; dus de eerste leden vormen van sequentiële paren.

Hier volgen enkele gevallen van sprekerssignalen en hoordersignalen in beginpositie:

(3) (Konsult 8: 25-26)

A: Nou ik denk dat
B: ja

(4) (Konsult 3: 64-65)

A: Nou 't komt wel 'ns
B: mmm

(5) (Politiekommissaris 1: 5-6)

A: Ja gelul
B: Ja daarom

Na deze sterke stuurders enkele zwakke stuurders: (6) en (7) met verbindingsignalen; (8) en (9) met uitstel- en commentariërende signalen.

(6) (Vredesbeweging: 20-21)

A: - - en dan vraag ik me toch af zus en zo - -
B: m

(7) (Vredesbeweging: 44-45)

A: Maar ook - - dat ervaren
B: hm hm

(8) (Sportpanorama, 4: 1-2)

A: dat ik eh [4 sek.] eh ja - zo'n inleiding
B: Ja (gelach) ja toe maar

(9) A: Nou eh dat dat spreken we dan maar af

B: oké dan

Een ander probleem is of er altijd stuurders aan te wijzen zijn. Er lijken gevallen te zijn waar een hoordersignaal optreedt zonder een voorafgaand sprekerssignaal. Uiteraard heeft de responsie een inhoudelijke grond. De hoorder reageert op een kritische plaats die hij in de uiting van de ander heeft opgemerkt. Of hij honoreert het subjectief waarderende element (dat haast elke uiting in zich heeft) met een zekere evaluatie, zonder schijnbaar door een formeel element daartoe geroepen te zijn. Observatie van veel gespreksdata maakt evenwel duidelijk dat er altijd - voor zover ik overzie - een *formeel* element aanwijsbaar is, en dat mag ook een syntactische grens zijn, al of niet gemarkeerd door pauze en intonatie, of een accentuatie.

Weer een ander probleem gaat de distributie aan: er kan wel een aanmerkelijke *afstand* tussen sprekers- en hoordersignaal zijn. Toch is het aannemelijk dat ook hier samenhang bestaat, dat het post hoc een propter hoc is. Ontvangers kiezen, en zijn ondanks precieze attentie geen automaten; ze doseren hun attentie naar de subtiële maatstaven van de gespreks situatie.

Tot slot, vormen dienen de intenties. In hechte eenheid vormen beide de stimuli tot reactie. Elke bewering leidt als bewering gewoonlijk tot een responsie (Labov & Fanshel 1977: 62-63). De sprekerssignalen veruiterlijken deze tendentie.

Noten

1. Het feit dat ook pauzeringen stimuleren en dat de plaats ervan ook nog zeer regelmatig met grote precisie door de andere partij wordt gelocaliseerd, verbaal en niet-verbaal (vgl. Goodwin 1981) ontkracht de gangbare opvatting (bijv. Lyons 1977: 586) dat ze niet worden waargenomen.
2. Bij regels en strategieën moet lang niet altijd aan bewuste hantering gedacht worden. Deze regels worden eerder als routines toegepast, met weinig reflectie, zoals dat ook geldt voor grammaticaregels.
3. Clark & Clark (1977) bespreken deze regel van wat ik noem de constituentenintegratie ook voor andere reparatieverschijnselen. Hun voorbeelden van afbreking zijn: Deze/die vuile kopjes (zonder retracering), Die schone/die vuile kopjes (met retracering).

Literatuur

- Chomsky, N.
1965 *Aspects of the theory of syntax*. Den Haag: Mouton.
- Duncan, S.
1973 'Toward a grammar for dyadic conversation'. *Semiotica* 9, 29-46.
- Franck, D.
1979 *Grammatik und Konversation*. Amsterdam (Diss. UvA).
- Geis, M.L. en A.M. Zwicky
1971 'On invited inferences'. *Linguistic inquiry* 2, 561-566.
- Goffman, E.
1981 'Replies and responses'. In: E. Goffman, *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 5-77.
- Goodwin, C.
1981 *Conversational organization: interaction between speakers and hearers*. New York: Academic Press.
- Grice, H.P.
1975 'Logic and conversation'. In: P. Cole en J.L. Morgan (eds), *Syntax and semantics 3: speech acts*. New York: Academic Press, 41-58.
- Labov, W. en D. Fanshel
1977 *Therapeutic discourse: psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press.
- Lyons, J.
1977 *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E.
1972 'Sequencing in conversational openings'. In: J.J. Gumpertz en D. Hymes (eds), *Directions in sociolinguistics: the ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 326-380.
- Wunderlich, D.
1976 *Studien zur Sprechakttheorie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.